

Katten som klev in genom fönstret till hundraåringen och försvann

Text och foto: Jan Helling. Teckningar: Carl Zackariasson.

En backstuga mitt i Dalsland

För 25 år sedan köpte vår familj torpet Nackehultet. Det ligger vid Nacketjärn i sydvästra delen av Bengtsfors kommun. Som kulturhistoriskt intresserad ville jag lära känna människors levnadsförhållanden i denna trakt. Jag ställde frågor var man kunde få kunskaper om Ödskölts socken. Många svarade att den mest kunnige var Ivan Johansson. Han hade skrivit flera böcker om socknens historia.

Vid slutet av 1800-talet hade det bott många människor i denna trakt. Inget annat svenskt landskap hade förlorat så stor andel av sin befolkning genom emigration till Norge och Amerika som Dalsland. Folkökningen hade framtvingat en mängd skogstorp. De flesta av dessa boplatser i skogarna har försvunnit. Ett av få torp som överlevt genom åren var vårt eget Nackehultet. Det hade byggts 1869. Var hade alla andra torp funnits där familjer hade bott och verkat? Vad hade kännetecknat dessa familjers levnadsförhållanden?

Med intresse för det vackra landskapet och som orienterare gav jag mig ut i skogen tillsammans med familjens hund för att leta. God hjälp fick jag av böcker som Ivan Johansson skrivit. Jag fann rester av de flesta av traktens boplatser, utom en av dessa, som jag sökte efter flera gånger. Det var en backstuga som i Ivan Johanssons bok kallades för Katterud. Den skulle finnas högt uppe och långt in i skogen, mer än en kilometer söder om Nackehultet. Hunden och jag sökte efter Katterud flera gånger utan att finna platsen. Jag tänkte mig att en backstuga skulle bestå av tre väggar och den fjärde väggen, den med eldstaden, in mot en bergsbrant. Men här var svårt att finna en sådan plats.

Ett budskap blev inhugget i sten.

Några år senare skaffade familjen en ny hund. Då gick det bättre. Det var en Norsk Buhund som älskade att vara i skogen. Efter ännu en lång vandring till gamla boplatser satte jag mig ner vid en 250 meter lång stenmur som fanns djupt inne i skogen nära där Katterud skulle ha funnits. Jag tyckte det var en mycket märklig plats för en lång och rak stenmur, åtskilliga kilometer ifrån närmaste gård. Vad tjänade denna mur för ändamål? Detta hände en eftermiddag då solen sken in längs muren ifrån sydväst. Men vad var nu detta? Det såg ut som en inhuggen inskription i en av de större stenarna.

Jag gnuggade med mossa på stenen. I den fanns inhugget ett upp-och-nedvänt ankare samt årtal 1869. Det vill säga samma år som vårt eget torp Nackehultet hade byggts. Vad fanns det för förklaring till denna inskription? Vad hade det upp-och-nedvända ankaret för budskap att förmedla?

Medan jag sökte svar på denna gåta besökte jag händelsevis staden Norrtälje norr om Stockholm. Till min förvåning visade det sig att denna stad har ett upp-och-nedvänt ankare i sitt stadsvapen. På deras kommunkontor fick jag ingen förklaring till denna symbolik. Inte ens efter att de hade kontaktat Riksarkivets statsheraldiker. Det hade inte givits någon förklaring när staden år 1622 hade sökt och fått sina stadsprivilegier samt som stadsvapen ”*et oprest ankare*” dvs. ett upp-och-nedvänt ankare. Men det finns en tänkbar förklaring till inskriptionens budskap på stenen i Dalsland.

Ivan Johansson i Kroken.

Ivan Johansson var 100 år gammal när han gick ur tiden i april 1998. Han hade ägt och brukat en gård i byn Kroken. Han kallades ”Ivan i Kroken”. Hans största intresse hade varit hembygdsforskning, särskilt som pensionär. Han gav ut hembygdsboken ”Ödskölt”, 1968 och ”Soldater, torparfolk och spelmän i Ödskölt”, 1978. Till denna bok fick han bidrag från en studiecirkel verksam 1974-1975. Själv bidrog han med fakta från kyrkböcker och andra handlingar.

Ivan Johansson fyller 100 år.

100-årsjubilar i Ödskölt

Dalslänningen - Tisdagen den 13 januari 1997

Vedbo härad hade fram till år 1941 sitt tingsställe i Alltorp. Det låg i Ödskölt socken. Där hade Ivan Johansson varit tingsskrivare. Han hade även varit engagerad i arbete med sockenböcker i andra socknar. För sina insatser i hembygdsforskning fick han Dalslandsmedaljen 1978. Han var med om att bilda Ödskölt Sockengille 1987.

Katten som klev in genom Ivans fönster och försvann.

”Katten” måste ”ha klivit in” till hundraåringens kunskaper redan före år 1978. Det var det året som hans senaste bok hade kommit ut. På sidan 129 i boken finns beskrivet en backstuga som funnits vid laggen (dvs. kanten) av Römossen, och inne på Uleviks utmarker. Här bodde en Johannes, kallad ”Katten”. Han skulle heta Johansson i efternamn och vara inflyttad ifrån Ärtemark.

Det gick inte att finna någon Johannes Johansson född 1830 i Ärtemark sockens födelsebok. Han var som försvunnen från Ärtemark socken. Inte heller en backstuga med namnet Katterud kunde återfinnas i Ödskölt sockens kyrkböcker. Men för Johannes, kallad ”Katten”, kom det fram fakta från andra källor.

Är husförhörlängder pålitliga som kunskapskällor?

Det har ofta varit problem för präster att rätt tolka ortsbefolkningens lokala språk. Den första träkyrkan uppfördes i Ödskölt, troligen i slutet av 1100-talet. Den skriftlärde munken frågade befolkningen vad orten hade för namn. Men han hade svårt att uppfatta namnet rätt. Under de följande 500 åren fortsatte förvanskningen av det rätta namnet.

Först på 1600-talet fastställdes att ortens namn definitivt skulle vara Ödskölt. Men det blev tyvärr fel. Ortsbornas namn hade från början varit Askhult. På den plats där kyrkan byggdes hade det funnits en dunge med det för dem heliga trädet ask. Det var en helig plats som hade helgats deras föregående Gud som var Oden. Här kan ha hållits lokala ting för samhällets beslutsfattande. Det var en väl vald plats för ett kapell som markerade att kristendomen hade anlänt till trakten med en ny Gud.

Det visade sig att präster även fick motsvarande svårigheter när de i husförhörlängder skulle skriva in ortsbornas namn på torpställen. Vid husförhören i Uleviken nämndes troligen aldrig namnet ”Katterud”. Men i Ivan Johanssons bok fanns namn på fler personer än ”Katten” som hade bott i Katterud. Därmed blev det möjligt att söka upp och återfinna dem i Ödskölts kyrkböcker.

Så småningom återfanns även den rätta ”Katten”. Det visade sig att denne Johannes inte hette Johansson i efternamn, utan Andersson, eller närmare bestämt Andersson-Säll. Det kan tänkas att Johannes genom hörsägen senare blivit förväxlad med sin svärfar som hette Anders Andersson. Denne Andersson var född i Ärtemark och bodde en sista tid av sin levnad hos svärsonen Johannes Andersson i backstugan Katterud.

Johannes Andersson, senare kallad ”Katten”.

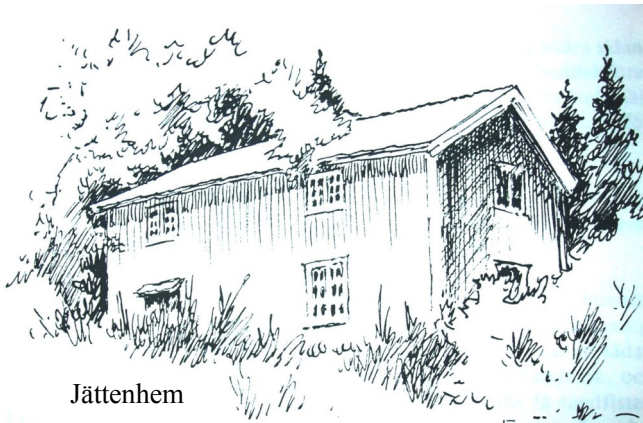
Johannes föräldrar var fältjägaren Anders Andersson-Säll och modern var Maja Andersdotter från Dalen. Hon hade blivit ”kyrktagen”, dvs. ”blivit välkomnad tillbaka till församlingens gudstjänstgemenskap”, eftersom hon skulle gifta sig med en fältjägare. Fältjägare var en äldre benämning i infanteriets jägarförband och på soldater i dessa kompanier. Andersson-Säll tillhörde Wermlands Fältjägare, och Wedbo kompani, som hade satts upp 1788 på order av Gustav III för skydd av gränsen mot Norge. Makarna hade först bott i soldattorpet nr. 1028 Lilldalen som fanns på Orsbyns stamrote. Ett soldattorp var byggt för indelta soldater som var utvalda av de bönder som ingick i roten. Rotens bönder bekostade samfällt torpet och dess underhåll. Det skulle enligt särskild stadga vara 8 x 4 meter och var sju stockar högt (cirka två meter). Denna specifikation var bestämd av armén för att deras soldater skulle få likvärdiga bostäder.

Lilldalen och Dalen

När Andersson-Säll av hälsoskäl inte längre kunde tjänstgöra som fältjägare blev makarna tvungna att lämna soldattorpet och flytta till torpet Hamsmässen. Även detta torp hörde till Orsbyn. Det låg söder ut från Lilldalen och i närheten av gården Bjurhem. Där fick tydligen avdankade indelta soldater bo. Här föddes troligen sonen Johannes Andersson-Säll den 3 mars 1830.

Johannes far dog på Hamsmässen 1840, när sonen var 10 år gammal. Modern Maja blev kvar i detta torp som fattig änka. Här bodde hon kvar som inhyses i 28 år fram till 1858. Inhyses innebar att hon bodde i ett hus som hon inte ägde. När sonen Johannes blev 18 år lämnade han modern på Hamsmässen för att bli dräng. Först på gården Efnebyn (Ömnebyn) i närheten och sedan på en gård i angränsande Steneby socken. När han kom tillbaka till Ödskölt 1852 blev han skriven som torpare på backstugan Rödmossen, på Orsbyns utmarker. Därifrån flyttade han vidare tre år senare.

Jättenhem

Kattens sista boplats blev vid Jättenhem.

Året 1855 flyttade Johannes vidare till gården Jättenhem. Den låg på Östra Ulevikens utmarker i söder. Där fick han arbete hos arrendatorn Anders Andersson. Gården hade sedan 1820-talet en s.k. Dalslandsstuga i två våningar. (Huset står ännu kvar, men det har förfallit). Jättenhem ägdes vid denna tid av bonden Peter Olsson d.ä. i Östra Uleviken. (Den gården finns inte längre kvar. Den brann ner 1962). Det laga skiftet hade slutförts 1851 efter en utdragen process. I samband härmed beslutades att rågångar skulle röjas i skogen mellan fastigheterna och att en stenmur skulle byggas mellan Ulevikens och Orsbyns utmarker. Detta utefter en linje som lantmätaren ritat in på lantmäterikartan.

Troligen blev arbetet med att bygga denna långa stenmur en uppgift för Johannes Andersson. Som lön för arbetet skulle han få rätt att själv bygga en backstuga uppe i skogen intill stenmuren. Det vill säga en liten enkel stuga i vilken man kunde "bo på bar backe", på någon annans mark. Här var det en stenig mark som inte dög att odla på. Backstugan kan ha stått färdig 1858. Det var det år då Johannes mor Maja Andersdotter flyttade ifrån torpet i Bjurhem till Uleviken. Hennes nya boställe skrevs in under gården Jättenhem, och kallades i kyrkboken för "Rådbråkan".

Katterud har aldrig funnits i kyrkböckerna.

Rådbråkan var troligen folkmuns namn på backstugan. Det skrev prästen in i husförhörslängden. Namnet "rådbråkan" antyder att de som bodde där hade att räkna med ett hårt ansträngande liv som kunde medföra att man blev mörbultad, lemlästad samt kunde råka ut för skador i arbetet. Den positiva sidan av saken för dem som bodde i stugan var att de fick ett eget hem, och behövde inte vara inhyses i någon annans hem.

Johannes Andersson gifter sig med Kajsa Andersdotter

Giftermålet skedde i mars 1864. Johannes var då 34 år och Kajsa 22. Då var deras son Joel Johannesson redan på väg. Han föddes två månader senare. Den kyrkoherde som vigde dem i Ödskölts kyrka hette A G Carlqvist. Det kan vara denne präst som inspirerade Johannes att två år senare hugga in ett ankare vid den långa stenmurens öppning mellan Orsbyns och Ulevikens utmarker. Ovanför ankaret fanns något som såg ut som en port. Prästen kan ha hållit en predikan för de nygifta med text ifrån Hebreerbrevet. I dess kapitel 6, vers 19 står bland annat att Guds löfte skulle stå fast:

"...eftersom Gud ännu klarare ville visa dem som skulle ärva det som var utlovat. Hur orubbligt hans beslut än är, bekräftade han sitt löfte med en ed. Så skulle vi genom två orubbliga uttalanden, i vilka Gud omöjligt kan ljuga, få en kraftig uppmuntran. Vi som har sökt vår tillflykt i att hålla fast vid det hopp vi äger. I detta hopp har vi ett tryggt och säkert själens ankare som når innanför förlåten. För vår skull gick Jesus dit in och öppnade vägen för oss..."

Ödskölts Kyrka 1862

Från början var Johannes skriven som "arbetare" men redan från 1866 var han skriven som inhyses och fattig. Det året som Johannes hade huggit in på en stor sten i muren var 1866 och ett rättvänt ankare. Tre år senare högg han in det upp-och-nedvända ankaret och året 1869. Vad ville "Katten" ha sagt med dessa ankare långt in i skogen? Denna inhuggning skedde under en period då han var på väg nedåt i den sociala rangordningen.

Byns sociala rangordning

1. Högst i rang i byn var *bönderna*, som allt oftare kallades *hemmansägare*. Några av dem kunde ha blivit 2. *undantagsägare* genom att de tagit undan en del av fastigheten innan den överläts t.ex. till äldste sonen. 3. *Torparna* hade mark som de brukade, men marken tillhörde en bonde för vilken de arbetade en del av sin tid. 4. *Backstugusittare*, som Johannes, kom närmast i rang. De ägde inte heller någon mark men bodde i ett hus på någon annans mark. På gården kunde även finnas 5. *dagsverkare* som inte hade fast anställning. De fick ta tillfälliga arbeten när någon av byns bönder behövde dem. På gården kunde även finnas drängar och pigor som flyttat hemifrån och tagit tidsbegränsad tjänst i andra gårdar på ett år i taget.

I denna berättelse berör vi även de som stod lägst i rang i bondesamhället. Johannes mor och morföräldrar blev skrivna som **6. inhysesjon**. De var medellösa och ofta arbetsförmögna personer som ingick i hushållet och som bodde i någon annans hus. I byn fanns det även de som var skrivna som **7. fattighjon**, barn och gamla som auktioneras bort samt **8. rotehjon** som inte fick vara kvar som hemmets fattighjon utan blev hänvisade till rotegång mellan gårdarna inom fattigroten. De var sämst lottade i tillvaron. Ingen ville ha ett döende rotehjon i sitt hem. Det ansågs medföra ofärd, dvs. olyckliga omständigheter.

Johannes och hans anhöriga var i husförhörslängden ofta skrivna som fattiga. Då kunde de inte försörja sig själva och blev inte heller försörjda av någon anhörig. De var människor på samhällets botten. Men alla fick de vara med vid husförhören och deras personligheter blev årligen värderade av socknens präst. Denna bedömning skrevs in i kyrkboken med symboler som bara präster lärt sig att tolka.

Från början var det bara fyra personer som bodde i den lilla backstugan som var på 4 x 6 meter. Från 1866 var Johannes Andersson skriven som fattighjon i husförhörslängden. Då hade även dottern Mathilda Johannesdotter blivit född. 1868 dog Johannes mor Maja, som även hon var skriven som fattighjon. Året efter föddes deras son Johan Johannesson. Det var det år som Johannes högg in årtal 1869 och ett upp- och-nedvänt ankare.

Under 1870-talet födde familjen Andersson på Katterud ytterligare tre barn; Alfred 1872, Axel 1874 och Sofia 1876. Det året var fadern 46 år och modern 34 år. Ännu hade inget barn flyttat hemifrån.

Anders Andersson från Ärtemark flyttar in.

Ytterligare en person flyttade in. Det var Anders Andersson som var far till hustrun Kajsa Andersdotter. Han flyttade till Katterud 1873 och där dog han 1875. Backstugor var ibland den tidens äldreboende.

Det var denne Anders Andersson som var född i Ärtemark år 1807. Han hade haft ett äventyrligt liv. Dottern Kajsa föddes utom äktenskap medan modern arbetade som piga hos en bonde i Orsbyn. Senare när de gift sig och var bosatta i Bjurhem, Kroksbyn, respektive Kroken fick de ytterligare tre flickor. 1862 blev Majas far Anders vid 55 års ålder varnad av kyrkans pastor för *”oenighet med sin hustru, dåligt leverne och löskeläge”*, dvs. samlag med någon som var ogift. Riktigt illa gick det för hans yngsta dotter som kallades Mare-Nanny. Från 1878 var hon som 25 åring skriven som lösdrivare och 1879 blev hon dömd för stöld av en ko, kanske för mjölkens skull? Hennes straff blev: *”Första resan till straffarbete under sex månader och förlust av mänskligt förtroende under ytterligare två år”*.

Katten tar livet av sig själv.

1871 var Johannes skriven som inhyses och bodde i ett hus som han inte ägde. Den som vid denna tid var arrendator på Jättenhem hette Magnus Svensson, med hustru och fyra barn. Från år 1875 kom en annan arrendator som hette Petter Danielsson. (*Det var under hans tid som ”Katten” skulle gå ur tiden*).

Enligt Ivan Johanssons bok hade Johannes Andersson ”Katten” fått arbete vid anläggning av Dalslands järnväg mellan Mellerud och Dals-Ed. Den 4 augusti 1877 gick det illa för Johannes vid en fest. Han söp ihjäl sig *”i förkvävning av egna uppkastningar”*. Dödsfallet denna dag finns bekräftad i Ödskölts kyrkbok. Varifrån Ivan Johansson har fått uppgiften att Johannes arbetade för Dalslands järnväg och om dödsorsaken är okänt. Inte heller Johannes Anderssons bouppteckning har återfunnits med Arkiv Digital bland handlingar hos Vedbo häradsrätt.

Från 1883 blev Martin Andersson arrendator på Jättenhem. Han var själv född på gården. Hans far hade tidigare flyttat till Östra Uleviken. Där blev fadern ägare till sin hustrus barndomshem. När fadern dog 1884 blev den äldste sonen Aron Andersson ägare till såväl Östra Uleviken som Jättenhem fram till sin död vid 89 års ålder 1941.

Under 17 år, från makens dödfall 1877 och till 1894 var Kajsa Andersdotter fortfarande skriven under Jättenhem i Uleviken. Under den tiden fick hon bekymmer med sina tre pojkar. De kom ofta i klammeri med rättvisan. En av dem blev fältjägare, liksom sin farfar, och bytte efternamnet till Lundqvist. En annan son stannade en tid som jordbruksarbetare hos Aron Andersson på gården Östra Uleviken. Först när alla barnen flyttat hemifrån flyttade även modern Kajsa ifrån Uleviken 1894. Då var hon 54 år gammal och sedan många år skriven som fattig.

Tidigt odlade Kajsa Andersdotter jordgubbar.

Åren från 1894 till 1899 var hon skriven som inhyses änka i byn Kroken och bosatt i torpet Tomtelid (Myrarne). Här började hon som en av de första i socknen att odla jordgubbar. Hon tillverkade även sopkvastar av kråkbärsris. Dessa varor bytte hon mot matvaror. Ivan Johansson beskrev henne som *”ful att se på, puckelryggig och surögd, men hon var ren och prydlig samt höll sin bostad ren och snygg”*. 1904 flyttade Kajsa Andersdotter som understödstagare till Fattighuset i Asketveten. Där bodde hon i ytterligare 25 år och till dess hon dog vid 87 års ålder år 1929.

Efter berättelsens slut.

Både ”Katten” och hans hustru Kajsa har försvunnit. Med barnens fattigdom kunde följa kriminalitet, alternativt ett personligt engagemang för att förbättra levnadsförhållanden. Den blivande hundraåringen, ”Ivan i Kroken”, var ännu bara 30 år gammal.

Utsikt från Korpeberget mot Jättenhemskullen och över Natur- och kulturområdet vid Nacketjärn.

Här bodde jätten Ule med sina två korpar. Korpen är Dalslands landskapsfågel. Korparna som hjälpte Ule hette Hugin, som tänkte, och Mumin, som mindes. När de flög över landskapet uppenbarades sanningar och avslöjades bedrägerier. Dessa sluga kråkfåglar är som människor. Deras adelhet är dold under den enkla svarta dräkten.

För den som vill fördjupa kunskaper om denna trakt kan två kulturhistoriska böcker av Jan Helling rekommenderas: *”Torparen Sven Svensson”*, (2009), om levnadsförhållanden i Dalsland under 1800-talet och *”Jättenhem – uppe i Markerna”* (2014). De kan lånas från Folkbiblioteken i Dalsland.